

הבחירות בישראל – 2009

עורכים: אשר אריאן, מיכל שמיר

מצפן הבחירות: אפיון המפלגות ועמדות הבוחרים

אשר אריאן, רפאל ונטורה, מרק פול, אנדרה קרוואל

מבוא

"מצפן הבחירות" הוא מכשיר אפיון (profiling) המשווה בין עמדותיהם הפוליטיות האישיות של המשתמשים בו בכל הקשור לסוגיות מדיניות, ביטחוניות, כלכליות וחברתיות לבין עמדותיהן של המפלגות השונות באותן סוגיות, על סמך העיקרון שאפשר לקבץ עמדות בנושאים רבים ושונים למספר מוגבל של ממדי מחלוקת. המכשיר מציג את מיקומו של המשתמש על גבי המפה המפלגתית, באופן המאפשר לו להבין עד כמה קרובות עמדותיו לעמדות של כל אחת מן המפלגות בכל אחד מממדי המחלוקת ובצירופים דו-ממדיים. מכשיר אפיון זה פותח במרכז למדע מדינה יישומי באוניברסיטה החופשית של אמסטרדם עבור חברת "קיסקומפס" (Kieskompas), ככלי המיועד לשימושם של גולשים באינטרנט. נעשה בו שימוש בבחירות הכלליות לפרלמנטים של הולנד, של בלגיה, של פורטוגל ושל שבדיה, בבחירות האחרונות לפרלמנט האירופי, ובמתכונת מעט שונה גם בבחירות בארצות הברית.

לקראת הבחירות לכנסת בשנת 2009 פותחה גרסה ישראלית של מצפן הבחירות בשיתוף פעולה בין הצוות ההולנדי לבין צוות חוקרים ממרכז גוטמן שבמכון הישראלי לדמוקרטיה. מצפן הבחירות הישראלי היה ניסוי מרתק שהתבצע באתר האינטרנט של Ynet במהלך שלושת השבועות האחרונים של מערכת הבחירות לכנסת (איור 1). המצפן היה זמין לגולשים בימים 22 בינואר עד 9 בפברואר 2009. התכנית המקורית הייתה להעלות את האתר לאוויר למשך

* מאנגלית: ורדה אזולאי

** תודתנו נתונה לניר אטמור, יובל אנגל, לורין גסטוירט, יעל הדר, נחמה הורביץ, רון ונטורה, לורה טלינו-בסקי, אריק כרמון, ג'ספר לארוס, מיכאל פיליפוב, אנה קנפלמן, דורית שובל, דליה שיידלין ומיכל שמיר על עזרתם בשלבים הרבים של הפרויקט.

חודשיים, אולם בשל מבצע "עופרת יצוקה" נדחה תאריך ההשקה שלו, ולפיכך התקצרה התקופה שבה היה זמין לגולשים. בשלושת השבועות שבהם היה אתר המצפן פתוח לגולשים נרשמו בו 805,000 כניסות. כל הגולשים התבקשו להביע את עמדותיהם לגבי 30 היגדים בנושאים ספציפיים, ובאמצעות מידע זה חושב מיקומם על פני המפה המפלגתית. נוסף על כך הם התבקשו לענות על כמה שאלות רקע לצורכי מחקר (הנוסח המלא של 30 ההיגדים ושאלות הרקע מובא בנספח). מעל 350,000 גולשים התייחסו לכל 30 ההיגדים שבמצפן, ו-54,200 השיבו גם על שאלות הרקע. מיד עם עלייתו לאוויר עורר המצפן עניין רב: כבר בשעה הראשונה לפתיחת האתר מילאו 40,000 איש את השאלון, ובסך הכול היו ביום הראשון 77,000 משיבים. כמו במדינות אחרות גם בישראל התברר כי אתר אינטרנט לאפיון מפלגות אטרקטיבי יותר עבור מצביעים צעירים, המיומנים יותר בטכנולוגיה כזו, אף על פי שהצעירים מתאפיינים בדרך כלל במידות פחותות של עניין פוליטי ושל הזדהות מפלגתית.

איור 1 דף הבית של מצפן הבחירות הישראלי, 2009

מצפן הבחירות של המכון הישראלי לדמוקרטיה

גלו היכן אתם ממוקמים ביחס למפלגות בבחירות 2009 בישראל

התחל

ENGLISH / NEDERLANDS / עברית

המכון הישראלי לדמוקרטיה
The Israel Democracy Institute

ynet
ידיעות אחרונות

Kieskompas

vrije Universiteit
amsterdam

מצפן הבחירות הישראלי 2009 נועד לעודד את המפלגות שהתמודדו בבחירות להציג את מצעיהן בצורה גלויה ושקופה, להגביר את המוטיבציה בקרב האזרחים להשתתף בבחירות, ולעזור למצביעים לגבש החלטות מושכלות באמצעות מתן מידע איכותי ואמין על עמדות המפלגות בנושאים ספציפיים בהתאם לממדים שבהם התחרו המפלגות. הנהנים הפוטנציאליים מכלי זה היו אותם בוחרים שביקשו לדעת מה עמדתה של מפלגה בנושא מסוים, מהם ההבדלים בין השקפותיהן של המפלגות ובהתאם לכך מהי המפלגה הקרובה ביותר לעמדותיהם בכל אחד מן הנושאים העומדים על הפרק.

בעקבות תהליכי הניוד החברתי והאמנציפציה נותרו האזרחים בדמוקרטיה המתועשות המתקדמות עם נאמנויות קבוצתיות מוחלשות ועם זיקה מוסרית פחותה לארגונים מפלגתיים-פוליטיים. כתוצאה מכך התנהגות הבוחרים מתאפיינת כיום בפחות נאמנות מפלגתית מסורתית (Dalton and Wattenberg, 2002). מצביעים חדשים – בייחוד בני הדור הצעיר יותר ומהגרים – מצטרפים למאגר בעלי זכות הבחירה עם פחות סוציאליזציה פוליטית לנאמנות מפלגתית (Kitschelt and Hellemans, 1990; Dalton, 2002). גרעין ההצבעה למפלגות המסורתיות נשחק, מפני שכיום יותר מבעבר נוטים מצביעים להחליף מפלגות ממערכת בחירות אחת לאחרת (Dalton and Gray, 2003; Franklin, 1992; 2003). לנוכח הופעת מפלגות חדשות רבות ובשל היטשטשות ההבדלים האידאולוגיים המהותיים בין המפלגות הגדולות ניצבים המצביעים בפני משימה ההולכת ונעשית קשה עוד יותר בכואם להבין מהן העמדות הפוליטיות של המפלגות (Krouwel, forthcoming), בעיקר בתקופה שבה עמדות פוליטיות ושיקולי מדיניות זוכים לחשיבות רבה יותר בעיני המצביעים (Thomassen et al., 2000; Franklin, 2003). תהליכים ולפני אותן דילמות (אריאן ואח', 2006).

רוב הכלים הקיימים לאפיון מפלגות מתבססים על רשימה מדורגת של מפלגות תוך כדי שימוש בתפיסה לינארית של המרחק מן המצביע וחישוב המרחק בינו לבין כל אחת מן המפלגות בכל סוגיה נבדקת. בתום התהליך מוצגת בפני המשתמשים רשימת מפלגות, כשבראשה המפלגה המתאימה במידה הרבה ביותר לעמדותיהם במגוון הנושאים. לעומת זאת הציב מצפן הבחירות את המשתמשים בו ואת המפלגות במרחב רב-ממדי על סמך חישוב העמדות הממוצעות של המפלגות ושל המצביעים לגבי מערכת קביעות ספציפיות (Kleinnijenhuis and Krouwel, 2008).

מצפן הבחירות משווה כאמור את עמדותיהם האישיות של המשתמשים בו לעמדות המפלגות על סמך העיקרון שאפשר לארגן את הדעות בנושאים שונים במסגרת מספר מצומצם של ממדי מחלוקת. בייצוג הגרפי שמקבל המשיב בסוף התהליך מוצג המיקום על ידי חישוב הממוצע המצטבר של כל העמדות בכל אחד מן הממדים. כך צובר מצפן הבחירות העדפות בכל ממד, על סמך מודל מרחק אוקלידי לשילוב העדפות על ממדי נושאים. במצפני הבחירות של הולנד, של בלגיה, של פורטוגל, של שבדיה ושל ארצות הברית נעשה שימוש בשני ממדים המבנים את השיח הפוליטי באותן מדינות: הממד של שמאל-ימין חברתי-כלכלי; הממד המוסרי-פרוגרסיבי-קונסרבטיבי (לחלופין קוסמופוליטי-קרתני או מתירני-שמרני). בישראל לעומת זאת מבנה המערכת הפוליטית ואופיים של השסעים החברתיים חייבו שימוש בשלושה ממדים: מדיניות חוץ וביטחון; מדיניות כלכלית-חברתית; דת ומדינה.

בניית המצפן

כל מפלגות הכנסת היוצאת שהתמודדו בבחירות לכנסת החדשה נכללו במצפן, וכן מפלגות שלא היו מיוצגות בכנסת אך לפי הסקרים היו בעלות סיכויים סבירים לזכות בייצוג בכנסת. שינויים של הרגע האחרון במפה המפלגתית סיבכו את המצב: מפלגת האיחוד הלאומי נפרדה מן הבית היהודי והחליטה להתמודד ברשימה נפרדת. מימד הצטרפה לתנועה הירוקה שהתפלגה ממפלגת הירוקים וכך הוקמה מפלגה חדשה: התנועה הירוקה – מימד. כמו כן בל"ד החליטה לרוץ לבד ולא כחלק מרע"מ-תע"ל, ו"התנועה החדשה" הצטרפה למרצ. בסופו של דבר התמודדו בבחירות 33 רשימות, ובמצפן הוצגו 15 מהן.¹

1 ד"ר אפרים סנה, יו"ר מפלגת ישראל חזקה שהתמודדה בבחירות לכנסת, הגיש תלונה רשמית לוועדת הבחירות המרכזית על החלטת מצפן הבחירות שלא לכלול את רשימתו במצפן. יו"ר ועדת הבחירות המרכזית, שופט בית המשפט העליון, אליעזר ריבלין, כתב אל המכון הישראלי לדמוקרטיה ושאל לסיבת אי-ההכללה. הושב לו שלא מעשי לכלול את כל 33 המפלגות במצפן, ולכן נכללו 15 מפלגות שלהן סיכוי סביר לעבור את אחוז החסימה העומד על 2% (בסופו של דבר הצביעו ביום הבחירות 6,722 ישראלים למפלגת ישראל חזקה, שהם 0.2% מכלל המצביעים).

ממדי המדיניות שלפיהם נבנה מצפן הבחירות היו כאמור: חוץ וביטחון; חברה וכלכלה (ובכלל זאת סוגיות של ממשל ומבנה חוקתי); יחסי דת ומדינה. ממדים אלה נקבעו על סמך ההשקפה הרווחת בספרות המקצועית (Shamir and Arian, 1999). הוכנו 30 היגדים: 10 בסוגיות ביטחוניות ומדיניות, 15 בסוגיות כלכליות וחברתיות (5 מהם בענייני ממשל) ו-5 בענייני דת ומדינה. משימה מאתגרת במיוחד הייתה כיול עמדות המפלגות (Krouwel and Fiers, 2008). כדי שאפשר יהיה להשוות בין עמדות המצביעים לבין עמדות המפלגות בסוגיות השונות, נדרש תחילה לקבוע מהי עמדת כל מפלגה בכל אחד מהנושאים. לא לכל המפלגות היו עמדות מוגדרות בכל אחד מן הנושאים, ולעתים אף היו מחלוקות בין המועמדים המובילים במפלגה או בינם לבין פעילי המפלגה לגבי עמדת המפלגה בסוגיה מסוימת. עמדות המפלגות בנושאים השונים הוצאו ממסמכים רשמיים, מנאומים, מפעילות תחיקתית ומהתבטאויות בתקשורת. מקורדים רבים כיילו את עמדות המפלגות, ושני מקורדים בדקו את המקורות כדי לוודא את נכונות המקור, את שלמותו ואת מידת הרלוונטיות שלו.

צוות של חמישה עיתונאים בחן את העמדה שייחסנו לכל מפלגה בכל אחת מן הסוגיות והביע את דעתו על כך. לאחר מכן שלחנו לכל מפלגה את ההחלטות שלנו כדי לקבל את תגובותיהן וליוונו זאת בדברי הסבר על הפעולות שביצענו. ביקשנו מכל מפלגה ומפלגה לציין אם לדעתה נפלה שגיאה כלשהי בהחלטותינו בנוגע לעמדה שייחסנו לה לגבי לכל אחד מהפריטים או לגבי קטע הטקסט שנבחר כדי לנמק את העמדה. מפלגה שביקשה להציג עמדה שונה התבקשה לספק טקסט חלופי שידגים עמדה זו. רמת הכיול הייתה ככלל גבוהה מאוד, אך היו מקרים בודדים שבהם החלטנו לקבל תיקונים שהציעו המפלגות.²

תהליך הכיול הסתכם ב-450 קטעים שנאספו כדי להצדיק את עמדותיהן של 15 המפלגות ב-30 נושאי מדיניות. במוצר המוגמר הוצגו הציטוטים הרלוונטיים

2 כך למשל התבקשנו לשנות את עמדותיה של מפלגה ערבית בנושאי דת, אף על פי שאת עמדותיה המקוריות קיבלנו ממוזכרה הכללי. לאחר שקילת הנושא החלטנו שראוי להכניס את השינוי, וכך עשינו.

נגד מתוננות ($-1/2$) ואפילו בעמדות ניטרליות (0), במאמץ להגיע לסולם יחס של מדידת העמדות בנושאים השונים. הודות לשימוש בסולם ליקרט עם חמש אפשרויות לתשובה קיבלנו מידע גם על הכיוון של העמדה בנוגע למשפט שהוצג וגם על עוצמת ההסכמה או אי-ההסכמה עליו.³

אחרי שהתקבלה התייחסות לכל ההיגדים, חושב המרחק בין המשיב לבין כל אחת מן המפלגות בעמדות ממוצעות או מצטברות $\sum_k P_{ojk}$ עבור כל מפלגה o וחושבו העמדות הממוצעות של המצביע $\sum_k I_{jk}$ בשני ממדים – j_1 ו- j_2 – קודם שחושבו המרחקים על פני כל אחד מהצירים. העמדות הממוצעות של המפלגות ושל המצביעים בשני ממדים מוצגות על הצג השטוח של המחשב ומספקות את המרחקים האוקלידיים ($r = 2$) Minkowski metric בין המצביע לבין המפלגה:

$$A_o = - \left[\sum_j \left| \sum_k P_{ojk} - \sum_k I_{jk} \right|^2 \right]^{1/2}$$

למשתמשי מצפן הבחירות הישראלי הוצעו שלושה ממדים, והם יכלו לבחור בשילובי הצירים שעליהם ביקשו להשוות בין עמדותיהם לבין עמדות המפלגות. יש לשים לב לכך שחישוב העמדות הממוצעות או המצטברות על פני שני הצירים תלוי בשיקולים אפריוריים הן לגבי השאלה לאיזה ממד שייך הנושא והן לגבי השאלה לאיזה צד בממד משתייכות עמדה שלילית או עמדה חיובית בנושא. צמצום המרחב הפוליטי לשני ממדים מאפשר למצביעים לבחון את עצמם בכל צירוף של נושאים (Kleinijenhuis and Krouwel, 2008). המשתמש יכול היה, תוך כדי שימוש בשלושה ממדים, לבחור בתשלובות של צירים שעליהם ביקש שישווו בינו לבין המפלגות. עמדת המצביע ועמדת המפלגות הוצגו כנקודות במרחב דו-ממדי שבו סטיות התקן של המצביע בכל אחד משני הממדים שימשו כדי להתוות את אזורי אי-הוודאות של המצביע בצורת אליפסה.

3 הבחירה בחמש אפשרויות תשובה לא מצאה חן בעיני דובר ישראל ביתנו, שנימק את החלטת המפלגה שלא לשתף פעולה עם מצפן הבחירות בכך שלכל היגר ניתנו רק חמש אפשרויות תשובה, ואילו לשיטתה יש להציג עשר אפשרויות תשובה על כל שאלה.

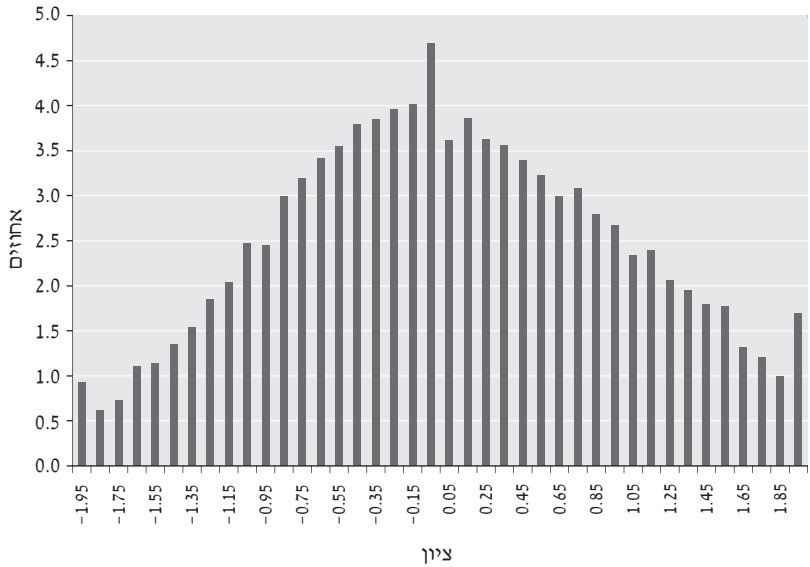
ניתוח עמדותיהם של המשתמשים במצפן

הממדים

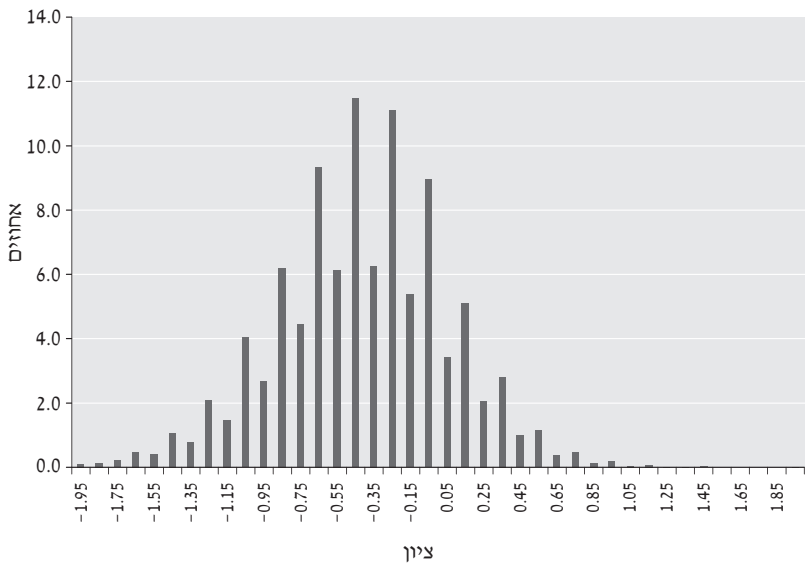
בפוליטיקה הישראלית יש שסע אחד הגובר על כל מחלוקת פוליטית אחרת: הסכסוך הטריטוריאלי בין ישראל לבין הפלסטינים ובעלי בריתם הערבים. מאז מלחמת ששת הימים שוררת מחלוקת עמוקה בין המפלגות העיקריות בישראל לגבי עתיד השטחים המוחזקים מאז אותה מלחמה (Arian and Shamir, 2008: 688). נושאים ביטחוניים משפיעים על ההצבעה יותר מכל מחלוקת חברתית אחרת, מפני שנושאים אלה נשזרו גם בשסע הדתי-חילוני וגם בעמדות לאומיות (Shamir and Arian, 1999). ניתוח התחרות המפלגתית בישראל מראה ש"השסע האידאולוגי-מפלגתי הדומיננטי בישראל הוא השסע של מדיניות החוץ" (Stoll, 2005: 108). במהלך הזמן נשזרו יחדיו גם דת ולאומיות במחשבתו של המצביע הישראלי. החיבור בין לאומיות-דתית לבין גישה "נצית" של "אף שעל" מחד גיסא והחיבור בין חילוניות לבין עמדה "יונית" בנושא השטחים מאידך גיסא יצרו קרע פוליטי עמוק בחברה ובפוליטיקה בישראל. שמיר ואריאן (Shamir and Arian, 1999: 270–274) מראים שמאז 1984 השסע הביטחוני-לאומי הוא הגורם המכריע בהסבר של דפוסי ההצבעה: ככלל הם מצאו שכמעט כל המצביעים שהחזיקו באותה עת בעמדה נצית הצביעו לליכוד או למפלגות הדתיות, ואילו כמעט כל המצביעים היוניים הצביעו למרצ או לעבודה.

במצפן הבחירות הישראלי השתמשנו כאמור בשלושה ממדים כדי להציג את עמדותיהם של המפלגות ושל המשיבים. תרשימים 1, 2 ו-3 מציגים את התפלגות הציונים הכוללת עבור שלושת הממדים. התפלגות הציונים בממד הביטחוני הייתה קרובה מאוד לנורמלית (תרשים 1), עם ייצוג הולם של כל קשת העמדות, החל ביונית מאוד וכלה בנצית מאוד. התפלגות הציונים בממד החברתי-כלכלי (תרשים 2) מוטה מעט שמאלה, אך עדיין יש ייצוג ניכר הן להשקפות הסוציאליסטיות והן להשקפות הקפיטליסטיות. ההתפלגות בתרשימים 3 נוטה מאוד לכיוון ההשקפות החילוניות ואינה נותנת ביטוי הולם להשקפות הדתיות.

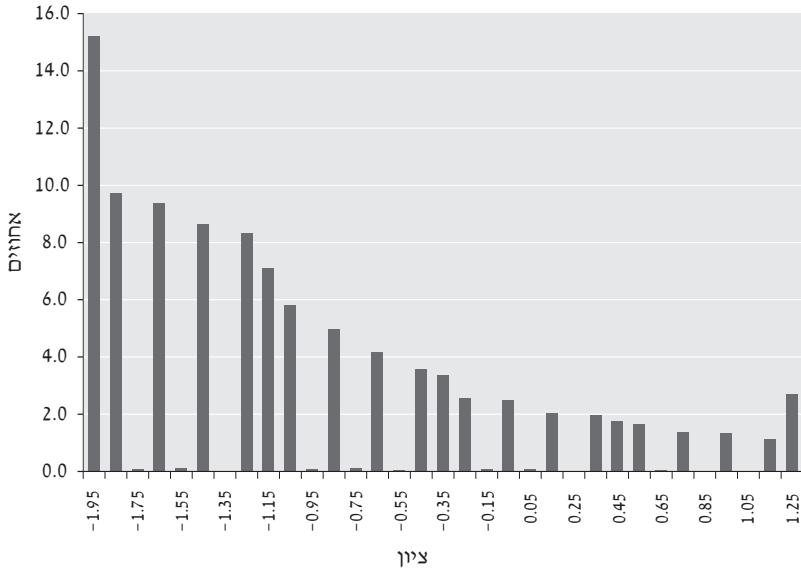
תרשים 1 ממד הביטחון – התפלגות הציונים

תרשים 2 הממד החברתי-כלכלי – התפלגות הציונים

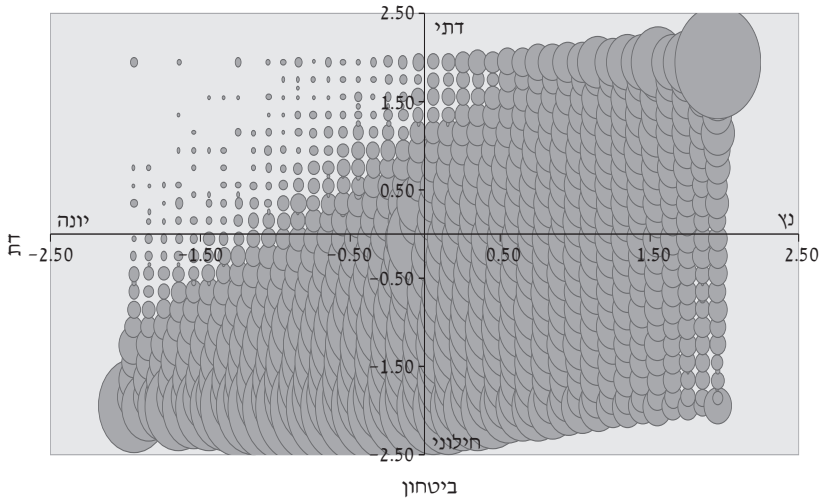

תרשים 3 ממד הדת - התפלגות הציונים

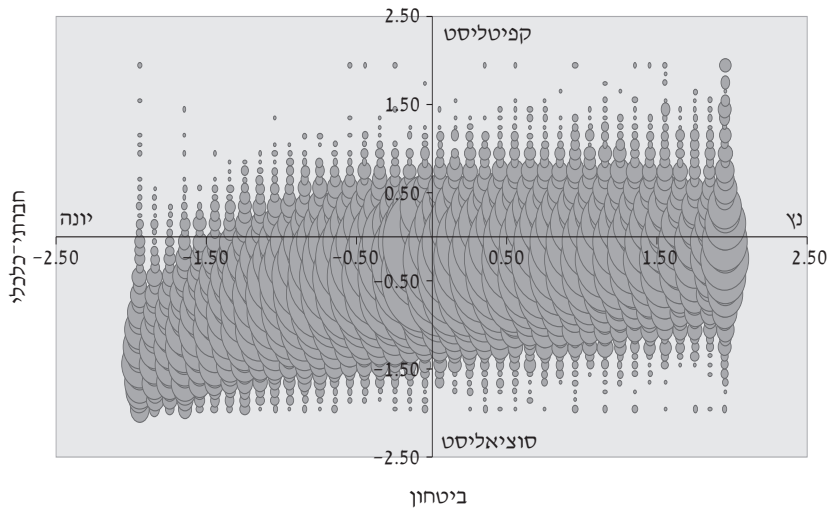

תרשימים 4, 5 ו-6 מראים את המתאמים בין הממדים השונים בתרשימי פיזור. המתאם הגבוה ביותר (0.58) נמצא בין הממד הביטחוני לבין הממד החילוני-דתי (תרשים 4): אנשים בעלי דעות חילוניות יותר נוטים להיות יוניים יותר, ואילו בעלי ההשקפות הדתיות המובהקות הם ללא ספק הנציים ביותר. המתאם בין הממד הביטחוני לבין הממד החברתי-כלכלי היה אף הוא גבוה למדי (0.43; תרשים 5): הסוציאליסטים נוטים בדרך כלל להיות יוניים יותר. המתאם הנמוך ביותר (0.23) נמצא בין דת לבין השקפות חברתיות-כלכליות (תרשים 6).

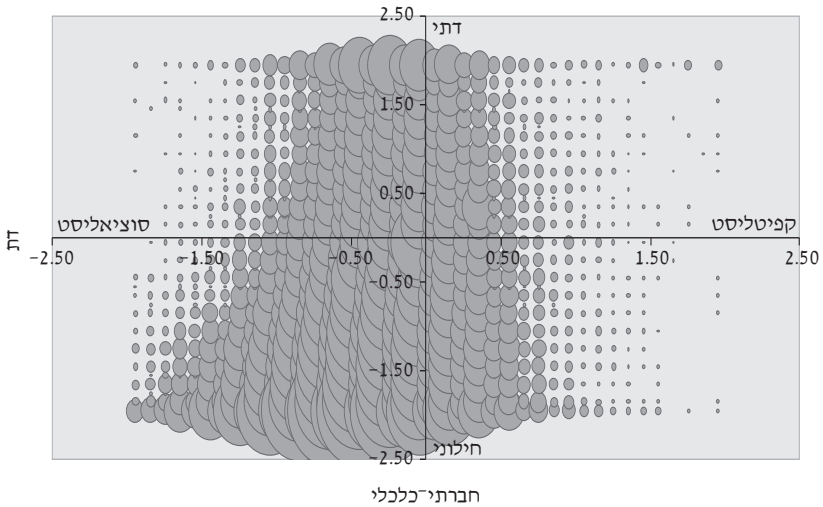
תרשים 4 ממד הביטחון בהשוואה לממד הדת

תרשים 5 ממד הביטחון בהשוואה לממד החברתי-כלכלי

תרשים 6 הממד החברתי-כלכלי בהשוואה לממד הדת

השוואה בין משתמשי המצפן לבין ציבור הבוחרים הכללי

יותר מ-350,000 משתמשי המצפן שהשיבו על 30 ההיגדים אינם מדגם מייצג של האוכלוסייה בישראל. בקרב משתמשי המצפן ניכר ייצוג יתר ליהודים חילונים עירוניים בהשוואה לכלל האוכלוסייה. התפלגות עמדותיהם בנושאי ביטחון הייתה דומה לתוצאות שהתקבלו במדגם מייצג של ישראלים יהודים בוגרים שהשיבו על שאלות דומות למדי במסגרת סקר הבחירות הישראלי בממד הדתי-חילוני לא ינותחו כאן, מפני שדעותיהם של הישראלים הדתיים, ובייחוד של החרדים, אינן מיוצגות בצורה הולמת בנתוני המצפן.

בקרב משתמשי המצפן שסיפקו על עצמם מידע מרצונם, כ-9 מתוך 10 (88%) נולדו בישראל ו-96% היו יהודים. זאת בהשוואה ל-83% יהודים בסקר הבחירות. מספר הגברים בקרב משתמשי המצפן עלה על מספרם באוכלוסייה הכללית כ-10 נקודות האחוז: 58% מתוך משתמשי המצפן היו גברים ו-42% היו נשים בהשוואה ל-48% גברים ול-52% נשים בסקר הבחירות. אולם עם הזמן

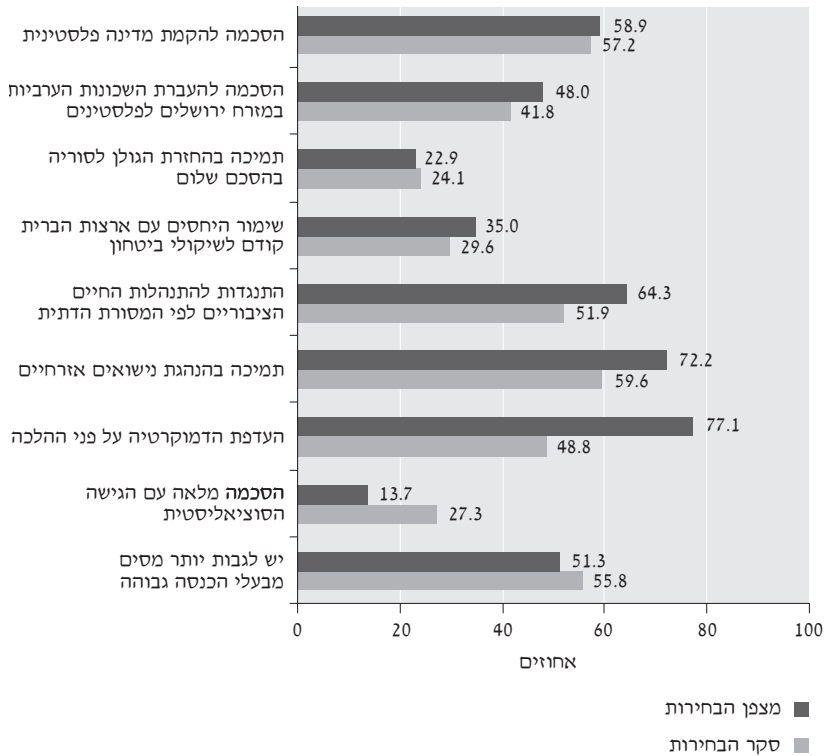
שיעור הנשים בקרב משתמשי המצפן גדל והלך: מהיום הראשון לשימוש במצפן שבו ייצוג הֶסָר בלט מאוד, ועד יום הבחירות שבו שיעורן התקרב מאוד לחלק באוכלוסייה הבוגרת.

המצפן היה אטרקטיבי במיוחד למשיבים צעירים. משיבים בני 25-34 היו 33% מן המשתמשים בו, בהשוואה ל-17% בלבד בסקר שנערך בקרב כלל האוכלוסייה הבוגרת. כך השימוש במצפן ירד ככל שעלה הגיל: בני 65 שנה ומעלה היו רק 9% מן המשתמשים, בהשוואה ל-19% בסקר הבחירות. שלושה רבעים מן המשיבים למצפן היו מאזור המרכז (תל אביב והסביבה), ורק 5% היו מיישובי הפריפריה בצפון וברום אף על פי ש-22% מתושבי המדינה מתגוררים באזורים אלו. 72% הצהירו שהם יהודים חילונים, בהשוואה ל-49% במדגם המייצג את כלל האוכלוסייה. רק 2.5% ממשתתפי המצפן הגדירו את עצמם חרדים בהשוואה ל-9.4% מן היהודים במדגם המייצג. משתמשי המצפן היו גם מבוססים יותר כלכלית בהשוואה לאוכלוסייה הכללית: 52.4% הצהירו שרמת ההוצאות שלהם גבוהה מן הממוצע בהשוואה ל-33.4% בקרב משיבי סקר הבחירות.

לסיכום, היהודים הישראלים שהשתמשו במצפן הבחירות וענו על שאלות הרקע היו בהשוואה לאוכלוסייה הכללית צעירים הרבה יותר ובמצב כלכלי טוב יותר, ושיעור החילונים מתוכם היה גבוה יותר. משתמש המצפן הטיפוסי בישראל היה צעיר יהודי חילוני מבוסס המתגורר במרכז הארץ. בימים הראשונים לאחר פתיחת האתר של המצפן השתמשו בו יותר גברים מנשים, אך במשך הזמן התאזנה ביניהם החלוקה.

הייתה לכך כמובן השפעה על ההשקפות הפוליטיות שהביעו משתמשי המצפן הישראלים היהודים. ככלל עמדותיהם הפוליטיות נטו לעבר השמאל הפוליטי. כשהתבקשו להציב את עצמם על גבי רצף של שמאל-ימין, 44% מיקמו את עצמם משמאל למרכז, בהשוואה ל-22% בלבד במדגם מייצג של האוכלוסייה היהודית הבוגרת. 9 מתוך 30 ההיגדים של מצפן הבחירות מופיעים גם בסקר הבחירות של 2009 בניסוח זהה כמעט. בתרשים 7 אנו רואים שבהשוואה לכלל האוכלוסייה, משתמשי המצפן היו יוניים מעט יותר, קפיטליסטים יותר ובעלי השקפות חילוניות יותר. ההבדלים ניכרים בעיקר בשאלות בנושאי דת ומדינה. עם זאת אין הפתעות, והתפלגויות התשובות על רוב השאלות במדגם האקראי דומות מאוד לתוצאות שהתקבלו במדגם הלא הסתברותי של המצפן.

תרשים 7 השוואה בין מצפן הבחירות לבין סקר הבחירות הישראלי, 2009

דפוסי התשובות לפי ממדי המחלוקת

משיכי המצפן היו יוניים ברובם בשאלה הפלסטינית ונצייים לגבי עתידה של רמת הגולן. רבים ממשתמשי המצפן היו נכונים יותר לפשרה עם הפלסטינים מאשר עם הסורים: 59% תמכו בהקמת מדינה פלסטינית ביהודה, בשומרון ובחבל עזה, ורק 23% הסכימו לנסיגה מרמת הגולן בתמורה להסכם שלום עם סוריה. 48% מהמשיבים התנגדו בהחלט לנסיגה מרמת הגולן, בהשוואה ל-20% בלבד שהתנגדו בהחלט להקמת מדינה פלסטינית. נמצא מתאם גבוה בין העמדות בנושאים ביטחוניים לבין הגילים של המשיבים. הצעירים ביותר היו הנצייים ביותר, ושיעור בעלי הרעות היוניות עלה בהתמדה עם העלייה בגיל.

כאשר התבקשו המשיבים לבחור בין התמקדות בתהליך השלום לבין הגברת העוצמה הצבאית, פחות משליש בחרו להתרכז בתהליך השלום. התפלגות התשובות על שאלה זו, בניגוד לרוב השאלות האחרות שעסקו בעניינים ביטחוניים, לא נמצאה קשורה לגיל אלא דווקא למגדר. 54% מן הגברים העדיפו לחזק את העוצמה הצבאית בהשוואה ל-41% מן הנשים.

חילקנו את משתמשי המצפן לשלוש קבוצות על סמך מכלול תשובותיהם בנושאי חוץ וביטחון – ימין נצי, מרכז ושמאל יוני – ובחנו את תשובות המשיבים מקבוצת המרכז על כל אחד מן ההיגדים בנושאים אלה. יותר משני שלישים מן המשתתפים למרכז תמכו בהקמת מדינה פלסטינית עצמאית, אולם רק 13% מהם תמכו בהחזרת הגולן לסורים תמורת שלום. רוב המשתתפים למרכז בנושאים הביטחוניים תמכו בפניו ההתנחלויות ביהודה ובשומרון והתנגדו להפסקת תהליך השלום. בהינתן הברירה בין חיזוק תהליך השלום לבין הגברת העוצמה הצבאית, 24% מן המשתתפים למרכז בחרו להתרכז בתהליך השלום, ו-49% העדיפו לחזק את העוצמה הצבאית.

בממד הכלכלי-חברתי נטו במקצת משתמשי המצפן לעבר מדיניות סוציאליסטית: 42% העדיפו את הגישה הסוציאליסטית (בהשוואה ל-35% שהעדיפו גישה קפיטליסטית), 45% התנגדו לצמצום קצבאות הילדים, ו-51% תמכו בהטלת מסים גבוהים יותר על בעלי הכנסה גבוהה. אף שבממוצע היו משתמשי המצפן קפיטליסטים יותר מן האוכלוסייה הכללית, היו ההשקפות הסוציאליסטיות רווחות יותר. מעטים מאוד השיבו בעקיבות תשובות קפיטליסטיות על כל ההיגדים בנושאים כלכליים-חברתיים.

שוב חילקנו את משתמשי המצפן לשלוש קבוצות, הפעם על סמך מכלול תשובותיהם בנושא הכלכלי-חברתי: שמאל כלכלי-חברתי, מרכז כלכלי-חברתי וימין כלכלי-חברתי. מבין כל ההיגדים בממד זה, מידת ההסכמה למשפט "בקשר למבנה החיים הכלכליים בארץ, גישה קפיטליסטית עדיפה על פני גישה סוציאליסטית" הייתה המדרד הטוב ביותר: 68% מן המשתתפים לשמאל הכלכלי-חברתי העדיפו גישה סוציאליסטית, בהשוואה ל-37% במרכז הכלכלי-חברתי ול-18% בלבד בימין הכלכלי-חברתי. המעניין הוא שנשים היו סוציאליסטיות יותר מגברים: 53% מן הנשים העדיפו סוציאליזם בהשוואה ל-38% מן הגברים. בדומה לכך 49% מקרב הנשים התנגדו לצמצום קצבאות הילדים בהשוואה ל-36%

בלבד בקרב הגברים. האנשים המבוססים יותר כלכלית היו כצפוי קפיטליסטיים יותר מאלה שמזלם שפר עליהם פחות. מגמה זו בלטה בייחוד בהתייחסות להיגד בעניין מיסוי העשירים ("אנשים עם הכנסה גבוהה צריכים לשלם יותר מסים ממה שהם משלמים היום"): ככל שלמשיב היה פחות כסף להוצאות כך הוא תמך יותר בהעלאת המסים של בעלי ההכנסות הגבוהות.

למעלה מ-33,000 מתוך משתמשי המצפן שענו על שאלות הרקע למטרות מחקר הסכימו למקם את עצמם על גבי רצף שמאל-ימין בן שבע דרגות. המתאם הגבוה ביותר נמצא בין מיקום עצמי על רצף שמאל-ימין לבין העמדות הביטחוניות. משנת 1967 מקושרות התוויות "שמאל" ו"ימין" בשיח הפוליטי הישראלי לעמדות בנושאי ביטחון, שטחים ותהליך השלום. 69% מן המשיבים שמיקמו את עצמם משמאל למרכז קיבלו ציונים יוניים, 65% מן הממוקמים במרכז קיבלו ציוני אמצע ו-69% מאלה שהציבו את עצמם מימין המרכז קיבלו ציונים נציים.

נמצא מתאם גבוה מאוד בין העמדה העוסקת בחופש הביטוי לבין המיקום העצמי על רצף שמאל-ימין. 68% מאלו שמיקמו את עצמם משמאל למרכז הסכימו שחופש הביטוי חייב לחול גם על אנשים המתבטאים נגד המדינה. מבין אלה שהציבו את עצמם במרכז, 45% תמכו בדעה זו, ומבין מי שמיקמו את עצמם מימין למרכז, רק 24% היו בעד. מגמה דומה נמצאה לגבי סמכותו של בית המשפט העליון לבטל חוק שחוקקה הכנסת: 65% מבין מי שמיקמו את עצמם משמאל למרכז חשבו שלבית המשפט העליון צריכה להיות סמכות זו, בהשוואה ל-45% במרכז ולרק 25% בימין. גברים נטו להעדיף משטר סמכותי יותר: 38% מן הגברים החזיקו בדעה שיש להעניק סמכויות רבות יותר לראש הממשלה על חשבון הכנסת, בהשוואה ל-18% בלבד בקרב הנשים.

ניתוח גורמים

במצפני הבחירות של הולנד, של בלגיה, של פורטוגל, של שבדיה ושל ארצות הברית מוקמו המשתמשים במערכת צירים דו-ממדית אחת בלבד. בכל אותן מדינות אחד הממדים היה הממד הקלסי של שמאל-ימין כלכלי-חברתי, ואילו

הממד האחר עסק בסוגיות של מוסר, וכונה שמרני-פרוגרסיבי (Marks et al., 2004, 2006). את הממד הכלכלי-חברתי ניתן לפרש בקלות כמייצג רמות שונות של התערבות ממשלתית במשק, החל בגישה סוציאליסטית מובהקת וכלה בגישה קפיטליסטית קיצונית. הממד המוסרי פורש לרוב ככולל שלושה ממדים התלויים זה בזה וקשורים באופן הדוק ביניהם ("ירוק" כנגד "אפור", קוסמופוליטיות-חלופית כנגד לאומיות-מסורתית וחירותנות כנגד סמכותנות) ולא כמערכת בת שלושה ממדים בלתי תלויים. לדברי מרקס ועמיתיו (שם), הממד המוסרי-תרבותי מבחין בין בעלי גישה שמרנית, חד-תרבותית ולאומית-סמכותנית מחד גיסא, לבין בעלי השקפה קוסמופוליטית, רב-תרבותית וחירותנית-פרוגרסיבית יותר מאידך גיסא. אזרחים בעלי השקפה "ירוקה", חלופית וחירותנית תומכים בהפרדה מוחלטת בין דת למדינה ובהרחבתן של חירויות הפרט כדי להשיג יותר זכויות לנשים, לקהילה ההומו-לסבית ולקבוצות מיעוט. הם סובלניים כלפי סגנונות חיים חלופיים, הם תומכים בהשתתפות פעילה בהליך הדמוקרטי והם מעוניינים במדיניות נרחבת למען איכות הסביבה. בנושאי חוץ הם תומכים בתפקידם של ארגונים בין-לאומיים כמו האו"ם, בשיתוף פעולה ובהסכמים בין-לאומיים במסחר ובאיכות הסביבה וכן בסיוע למדינות מתפתחות. אזרחים בעלי השקפה מסורתית, סמכותנית ולאומית יותר מדגישים את חשיבותם של מוסדות מסורתיים כגון משפחה, כנסייה ומדינת לאום. הם בעד סדר ויציבות ובעד שמירה קפדנית על החוק והם דורשים מן המדינה לייצג סמכות מוסרית ברורה אגב הדגשת התרבות והסמלים הלאומיים או הדתיים. בנושאי חוץ הם מסתייגים מהעברת הריבונות הלאומית או הסמכות לקבלת החלטות לידי ארגונים בין-לאומיים, כמו האו"ם והאיחוד האירופי, או לידי גופים הנשענים על אמנות בין-לאומיות אחרות.

כדי לבחון את הממדים העומדים בבסיס דעות המצביעים הישראלים ביצענו ראשית ניתוח רכיבים עיקריים (principle component analysis) או ניתוח גורמים מגשש עם רוטציה (exploratory rotated factor analysis) כדי לגלות כמה ממדים שונים אפשר לגזור מעמדות המשיבים, ובחרנו רק

במשתתפים שהתייחסו לכל ההיגדים. לתשובה "אין דעה" התייחסנו כאל ערך חסר. השתמשנו בניתוח גורמים עם רוטציה כדי לחלץ את כל הגורמים הבסיסיים וכדי לבדוק אילו פריטים נטענים על כל אחד מן הגורמים שחולצו. בחנו את הממצאים במגוון בחינות, עם ובלי רוטציה של הנתונים שלנו, אך אנו מציגים רק את הרוטציה האורתוגונלית הפשוטה ביותר בשיטת ורימקס (varimax) ומדווחים רק על גורמים בעלי ערך עצמי (eigenvalue) גדול מ-1 (Kaiser, 1960). ניתוח זה אינו מאפשר מתאם בין הגורמים לבין עצמם, והללו נחשבים אפוא אורתוגונליים.

שנית, השתמשנו בניתוח גורמים מסוג "אובלימין ישיר" (direct oblimin) כדי "לכפות" על הנתונים שלושה ממדים וכדי לברר באיזו מידה תקפות ההנחות שלנו לגבי ממדיות המרחב הפוליטי. באמצעות שיטת ניתוח גורמים מתקדמת זו יכולנו לבחון את ההנחה שלנו בדבר קיום שלושה ממדים במרחב הפוליטי בבחירות לכנסת ישראל בשנת 2009.

שלישית, כדי לבדוק את הממצאים שלנו באופן יסודי וכדי לברר על פני כמה ממדים אפשר למקם מצביעים ואילו נושאים נטענים הלכה למעשה על כל אחד מן הממדים שחולצו, השתמשנו בשיטת סילום מתקדמת יותר – ניתוח מוקן (Mokken). כדי לשמור על הרמה הסודרת של הסולם גם הפעם כללנו רק משיבים שהתייחסו לכל ההיגדים והוצאנו מן הניתוח שאלונים עם ערכים חסרים על שאלה אחת לפחות ($N=269,241$). בהמשך קידדנו מחדש את כל ההיגדים באותו "כיוון" כדי שאפשר יהיה להשתמש בהם בניתוח מוקן. כדי לצמצם השפעות לא רצויות נוסחו ההיגדים במצפן הבחירות באורח חיובי ושילילי לסירוגין. כיוון שבשיטת מוקן הגורם הכולל חייב להיות חיובי, קידדנו מחדש את כל ההיגדים של מצפן הבחירות הישראלי בכיוון שמאל (יוני/סוציאליסטי/חילוני) כדי שאף פריט לא יידחה. בהמשך לקחנו סדרת מדגמים של כ-5,000 משיבים מתוך מסד הנתונים הכללי, מפני שמסד הנתונים עצמו גדול מדי לניתוח סילום בשיטת מוקן. בתוצאות גילינו הבדלים זעירים בלבד בין המדגמים השונים.

ההנחה היא שציבור הבוחרים בישראל מושפע בעיקר משלושה שסעים מרכזיים: ביטחון, דת וכלכלה. אולם נראה שאופן החשיבה בישראל 2009 מורכב יותר ממה שאפשר היה לשער: שבעה גורמים לפחות בעלי ערך עצמי

גדול מ-1 מופקים באמצעות ניתוח גורמים מגשש (לוח 1 להלן). הגורם הראשון כולל את השאלות המדיניות-ביטחוניות לגבי התנחלויות, מזרח ירושלים, מדינה פלסטינית, רמת הגולן וכדומה; הגורם השני נוגע לדת ולמדינה; הגורם השלישי מתייחס למדיניות הממשלה בנושאי כלכלה וחיבה; הגורם הרביעי נוגע לסמכות המשטרה, לאיזון בין ראש הממשלה לכנסת ולשיטת הבחירות הראויה; הגורם החמישי – לבתי משפט ולזכויות הפרט; השישי – לזכותה של ישראל לפעול באופן עצמאי; השביעי – לאיכות הסביבה. מתברר אפוא שיש ממדים נוספים החבויים ברכתי מוחו של הבוחר הישראלי מעבר לשלושת הממדים הצפויים: ביטחון, דת וכלכלה. עם זאת לחלקם (למשל לממד הפוליטיקה ה"ירוקה") תפקיד שולי בלבד בהבניית הדעות של המצביע הישראלי בהשוואה לשלושת הממדים העיקריים.

כאשר כפינו על הנתונים את פתרון שלושת הממדים, ראינו שאכן אפשר במידה רבה לקבץ את הסוגיות לשלוש קבוצות בהתאם להשערות המבוססות על הספרות שנסקרה. יש קשר הדוק בין סוגיות ביטחוניות הנוגעות לשלמותה הטריטוריאלית של ישראל לבין סוגיות של דת. הן הנושאים הביטחוניים והן נושאי דת נטענים חזק על הגורם הראשון. ממד ביטחוני-דתי זה מסביר 24% לפחות מן השונות הקיימת בין הבוחרים בדפוסי הנושאים, ולגורם זה יש ערך עצמי של 7.33. אין ספק שביטחון ודת הם היסודות העיקריים בדפוסי חשיבתם של המצביעים הישראלים בבואם לשלשל את פתק ההצבעה לקלפי, והם קשורים חזק ביניהם. נמצא גם אישוש לחשיבותן של סוגיות כלכליות. למרות הטענה הרווחת שנושאים כלכליים ממלאים תפקיד שולי בפוליטיקה הישראלית, גילינו דפוס עקיב בנושאים הכלכליים שנכללו בשאלון. כל הנושאים הכלכליים, למעט קצבאות ילדים, נטענים על גורם כלכלי זה. מאחר שניתוח גורמים בשיטת אוכלימין עם רוטציה (oblimin rotated) מאפשר מתאם בין גורמים, אי-אפשר להעריך את שונותם המוסברת של הנושאים הכלכליים, אך אפשר להסיק שהם יוצרים דפוס עקיב בהתאם לציפיות שלנו. גורם שלישי שהתקבל מניתוח גורמים זה היה ממד "הסמכות הפוליטית" שעליו נטענות בחוזקה הסוגיות האלה: טרור, סמכות המשטרה ועוצמתו הפוליטית של ראש הממשלה. גם כמה ענייני דת נמצאו קשורים לפריטים הנוגעים לטרור ולסמכויות המשטרה והמוסדות הפוליטיים.

לוח 1 ניתוח גורמים מניש בשיטת ורימקס

הרכיבים לאחר ריטציה		משתנה				
7	6	5	4	3	2	1
					-0.368	-0.674
						0.722
					0.328	0.747
						0.766
0.739						
					-0.767	
					-0.778	-0.323
					0.734	
					0.762	
					0.752	
					-0.381	
					0.684	
	0.305		0.304			0.336
					0.477	
					0.582	
					0.571	

- 1 בשום תנאי אין לפנות התנהגוליות בהחדה ושומרון
- 2 במסגרת הסדר הקבע יש להעביר לפלסטינים את השכונות הערביות במזרח ירושלים
- 3 במסגרת הסכם שלום יש להסכים להקמת מדינה פלסטינית בהחדה, שומרון וחבל עזה
- 4 במסגרת חוזה שלום עם סידורי ביטחון יש להחזיר את רמת הגולן לסוריה
- 5 על ישראל לעשות את מה שטוב בשביל ביטחונה גם במחיר של סכסוך עם הממשל האמריקני
- 6 ממשלת ישראל צריכה לדאוג לכך שהחיים הצבויים במדינה יתנהלו על פי המסורת הדתית היהודית
- 7 במקרה של סתירה בין החלטה היהודית לבין עקרונות דמוקרטיים כגון חופש ושוויון יש להעדיף את החלטה היהודית
- 8 יש להנהיג נישואים אזרחיים (נוסף לנישואים דתיים) בישראל
- 9 יש לאפשר פתיחת עסקים ומקומות עבודה בתוך הערים בשבת
- 10 יש לצמצם את התקציבים לשיעור עבודה בתוך ולבתי הכנסת
- 11 בקשר למבנה החיים הכלכליים בארץ, גישה קפיטליסטית עדיפה על פני גישה סוציאליסטית
- 12 הממשלה צריכה לדאוג לכך שלכל אדם בישראל תהיה עבודה ורמת חיים סבירה
- 13 יש לצמצם אתוצבאות הילדים
- 14 אנשים עם הכנסה נמוכה צריכים לשלם יותר מסים ממה שהם משלמים היום
- 15 יש להרחיב את תקציבי החינוך והבריאות אפילו על חשבון שענופים אחרים
- 16 המדינה צריכה להתערב כדי למנוע התמוטטות של בנקים וחברות גדולות

מצפן הבחירות: אפיון המפלגות ועמדות הבוחרים

					0.744					17 המדינה צריכה לתת רשת ביטחון עבור קרנות הפנסיה, קופות הגמל ותכניות חיסכון ארוכות הטווח של האזרחים
					-0.331	-0.628				18 יש להפסיק את תהליך השלום, אפילו אם נסתכן במלחמה נוספת
		0.344				0.584				19 עדיף להתרכז בתהליך השלום מאשר בהגברת העצמה הצבאית
		0.400				0.512				20 יש להימנע מפעולות של סיכול ממוקד נגד טרוריסטים פלסטינים בתוך מרכיב אובלסויה אזרחית
		0.362				-0.476				21 ייכשלו המאמצים ההידפולומטיים, על ישראל לתקוף צבאית את מתקני הגרעין האיראניים
						-0.650				22 צה"ל צריך לכווץ שטחי מפתח ברצועת עזה ולהחזיק בהם לאורך זמן
						0.634				23 יש להרחיב את סמכויות המשטרה לשם ההגנה על הסדר הציבורי
						0.764				24 יש לתת יותר סמכויות לראש המשטרה על חשבון הכנסת
						0.680				25 יש לעבור לשיטת בחירות אזורית-אישית כדי להגדיל את כוחו של המפלגות הגדולות על חשבון המפלגות הקטנות
						0.427				26 יש להבטיח חופש ביטוי גם לאנשים המתבטאים נגד המדינה
						0.736				27 צריכה להיות לבית המשפט העליון סמכות לבטל חוק שחוקקה הכנסת
						0.741				28 יש לאפשר לכ"ץ לזון בכל נושא שמעלים בפניו אזרחי המדינה, כולל עיניים פוליטיים
						0.330				29 ישראל צריכה להפחית את פליטת גזי החממה שלה גם במחיר של סגירת מפעלים ואבדן מקומות עבודה
		0.756								30 יש להפסיק את הניייה במרכיב הגרעין גם אם הדבר כרוך בצמצום שטחים ירוקים פתוחים
		1.27	1.29	1.87	1.89	2.28	3.72	4.63		עוד עצמי
		4.2	4.3	6.2	6.3	7.6	12.4	15.4		שונות (%)

* מדרווחים רק ציוני טעינות המדוללים מ-0.3 או קטנים מ-0.3-
 הערה: N=296,421, סך הכול שונות מוסברת: 56.5%

לוח 2 ניתוח גורמים עם רוטציה בשיטת אוכלמין, שני ממצים

הגורמים לאחר רוטציה*		משתנה
2	1	
	-0.749	1 בשים תנאים אין לפנות התנהלויות ביהודה ושומרון
	0.673	2 במסגרת הסדר הקבע יש להעביר לפלסטינים את השכונות הערביות במוזר וירושלים
	0.750	3 במסגרת הסכם שלום יש להסכים להקמת מדינה פלסטינית ביהודה, שומרון ותבל עזה
	0.638	4 במסגרת חוזה שלום עם סירורי ביטחון יש להחזיר את רמת הגולן לסוריה
	-0.327	5 על ישראל לעשות את מה שטוב בשביל ביטחונה גם במחיר של סכסוך עם המשל האמריקני
	-0.731	6 ממשלת ישראל צריכה לדאוג לכך שהחיים הצבויים במדינה יתנהלו על פי המסורת הדתית היהודית
	-0.783	7 במקרה של סחורה בין ההלכה היהודית לבין עקרונות דמוקרטיים כגון חופש ושוויון יש להעדיף את ההלכה
	0.738	8 יש להנהיג נישואים אחרים (נוסף לנישואים דתיים) בישראל
	0.624	9 יש לאפשר פתיחת עסקים ומקומות עבודה בתוך הערים בשבת
	-0.311	10 יש לצמצם את התקציבים לשיפור ולבתי הכנסת
	-0.575	11 בקשר למבנה החיים הכלכליים בארץ, גישה קפיטליסטית עדיפה על פני גישה סוציאליסטית
	0.493	12 הממשלה צריכה לדאוג לכך שלכל אדם בישראל תהיה עבודה והמת חיים סבירה
	-0.533	13 יש לצמצם את קצבאות הילדים
	0.402	14 אנשים עם הכנסה גבוהה צריכים לשלם יותר מסים ממה שהם משלמים היום
	0.342	15 יש להרחיב את תחומי החינוך והבריאות אפילו על חשבון סעיפים אחרים
		16 המדינה צריכה להתערב כדי למנוע התמוטטות של בנקים וחברות גדולות
	0.445	17 המדינה צריכה לתת רשת ביטחון עבור קרנות הפנסיה, קופות הגמל ותכניות חיסכון ארוכות הטווח של האזרחים

בעקבות הטעינות הכפולה של חלק מן הנושאים הרתיים בדקנו גם פתרון דו-ממדי. כאשר כפינו שני ממדים בלבד על הנתונים (לוח 2 לעיל), התברר שכעת כל הנושאים הביטחוניים והרתיים נטענים היטב על ממד יחיד אחד, ונוסף להם גם הפריטים הנוגעים לחופש הדיבור ולסמכות הרשות השופטת. מתברר אפוא שלמעט נושא קצבאות הילדים (המתחבר הן לדת והן לשמאל-ימין כלכלי), כל הפריטים מתקבצים במסגרת שני גורמים קוהרנטיים: הגורם הביטחוני-רתי והגורם הכלכלי. במהלך הבחירות לכנסת של 2009 הבנו סוגיות הביטחון והדת את דפוסי דעת הקהל בעקיבות רבה מאוד. גם נושאים כלכליים – למעט סוגיית התערבות המדינה במערכת הבנקאית – התבררו כגורם קוהרנטי בדפוסי החשיבה של המצביעים הישראלים.

כדי להעמיק ולחקור את הממדים המבנים את עמדות הבוחר הישראלי וכדי להמשיך ולהעריך באיזו מידה עקיבה הדומיננטיות של הממד הביטחוני-רתי, השתמשנו בשיטה נוספת של צמצום נתונים, שיטת הסילום של מוקן, שפותחה במיוחד כדי לחשוף ולמפות נדבכים סמויים (Mokken, 1971, 1997; Mokken and Lewis, 1982; Sijtsma and Molenaar, 2002; van Schuur, 2003). כמו ניתוח הגורמים, גם שיטת הסילום של מוקן יכולה לשמש להערכת המבנה של עמדות הציבור (van Schuur, 2003: 139). אולם בניגוד לשיטות אחרות לצמצום נתונים, הליך מוקן כולל פרמטר המראה כיצד הפריטים נבדלים זה מזה בהתפלגותם. שיטה זו היא, אם כן, הסתברותית ולא דטרמיניסטית, ואפשר להשתמש בה אפילו כאשר מספר הפריטים קטן. הגישה של מוקן – הידועה גם כ"תאוריית מבחן מודרנית" או כ"תאוריית תגובה של פריט" (Item Response Theory – IRT) – פותחה עבור פריטים דיכוטומיים בלבד, אולם אפשר ליישמה גם על נתונים ברמה הסודרת (שם, 142). אנו יכולים לבדוק באמצעות בניית סולם מוקן את ההומוגניות או את העקיבות של הגורם הסמוי, העולה מתוך מקדמי ההומוגניות (H_{ij} ו- H_i). יש להציב את ההומוגניות של מערכת פריטים במקום "די גבוה", כדי לצמצם את האפשרות שתוצאות אלה הושגו באורח מקרי (שם, 149). במקור דרש מוקן שההומוגניות בין שני פריטים תהיה גדולה מ-0 ושכדי לאשר פריט בסולם כל מקדמי ההומוגניות שלו צריכים להיות גדולים מ-0.3 (Mokken, 1971). יתרה מזו, ההומוגניות של סך הסולם (H) צריכה אף היא להיות גדולה מ-0.3, כדי שהוא יוכל להיחשב גורם קוהרנטי

(van Schuur, 2003: 149). כדי לבדוק את השערת האפס⁵ של סך הסולם ושל כל הפריטים האינדיבידואליים שעליו הציע מוקן לתקנן את הפריטים לאומדן הסטטיסטי Z שיש לו התפלגות נורמלית עבור N גדול (שם). ככל שציון Z גדול יותר, כך הסיכוי לטעות α נמוך יותר.

שיטת הסילום של מוקן מאפשרת לנו לבחון את ההומוגניות של הממד של שמאל-ימין כלכלי ואת הממד הדתי-ביטחוני. באמצעות שיטה זו, המחפשת עקיבות במבנה הדעות הבסיסי, חילצנו דפוס בעל ארבעה ממדים עם ממד בולט יחיד: נושאי ביטחון ודת. 14 מן הפריטים הקשורים לסוגיות של ביטחון ודת נטענו חזק על ממד זה בבחירות לכנסת של 2009. מתוך 15 פריטים שנשאלו בשני הממדים (10 פריטים בביטחון ו-5 בדת) רק פריט אחד ויחיד – "על ישראל לעשות את מה שטוב בשביל ביטחונה, גם במחיר של סכסוך עם הממשל האמריקני" – נטען בצורה חלשה מכדי להכלילו בגורם זה. אולם גם פריט זה היה קשור לממד הביטחון, והמתאם שלו עם הגורמים האחרים היה שלילי. אנו רואים אפוא שאפשר להכליל את הביטחון ואת הדת במסגרת ממד בסיסי אחד בדפוס החשיבה של מצביעים ישראלים בבחירות 2009. ביטחון ודת נקשרו חזק כל כך בתבנית חשיבתו של הבוחר בישראל, שכעת הם מהווים שסע פוליטי עקיב.

בניתוח מוקן הנושאים הכלכליים מופיעים רק כממד שלישי, ויש בו שלושה פריטים בלבד העוברים את הסף עבור גורם עקיב ($H > 0.3$). שלושת הנושאים הכלכליים אשר מסתלמים במובהק על הממד הכלכלי נוגעים כולם להתערבות המדינה בכלכלה. נושאים כלכליים אחרים שהנחנו שיתאימו לממד זה (כגון מיסוי, קצבאות ילדים, מימון החינוך והבריאות) קשורים אליו בצורה רופפת בלבד. פירוש הדבר שהנושאים הכלכליים שכללנו בשאלון אינם מהווים ממד רחב ועקיב בקרב המשתמשים הישראלים במצפן הבחירות.

הסולמות השני והרביעי שחולצו נגעו לכוחות ולסמכויות של המוסדות השיפוטיים והפוליטיים: הכנסת, הרשות השופטת וראשות הממשלה. הסולם השני כלל שלושה פריטים: חופש הביטוי, סמכות בית המשפט העליון לבטל חוקים

5 כלומר שהסולם והפריטים האינדיבידואליים הם 0 באוכלוסייה, דהיינו כל זוגות הפריטים הם בלתי תלויים סטוכסטית.

של הכנסת וזכות העמידה בבג"ץ. הסולם הרביעי כלל את הפריטים הנוגעים לסמכותה של המשטרה, לכווח של ראש הממשלה ולבחירות אזוריות. עולה מכאן שבישראל מתנהל עדיין מאבק פוליטי על סמכות המוסדות ושיש עדיין חילוקי דעות בנושאים חוקתיים בסיסיים. מתברר שהפוליטיקה הישראלית אינה עוסקת רק בשאלות של מדיניות אלא גם בתפקודם הבסיסי של מוסדות המדינה.

כדי לבדוק אם מבנה ההצבעה הבסיסי תקף גם כאשר מחזיקים קבוע את הדת, הגיל ויישוב המגורים, ביצענו אותם ניתוחי גורמים בקרב קבוצות שונות של משתמשים. כאן אנו מדווחים רק על תוצאות ניתוח הגורמים מסוג אובלימין עם כפיית תוצאה של שני גורמים. מתוך כלל המשיבים כללנו בניתוח רק מי שהשיב על שאלות הרקע. חילקנו אותם למצביעים צעירים (עד גיל שלושים) ולמצביעים מבוגרים יותר (גיל שלושים ויותר) ($N=44,837$); למצביעים חילונים ולמצביעים דתיים ($N=44,337$); לבסוף למשתמשים מתל אביב ולמשתמשים מירושלים ($N=17,844$), שתי ערים עם התפלגות הצבעה שונה מאוד. הממצאים מראים שאין הבדלים מובהקים בממדים הבסיסיים בין משתמשים מבוגרים למשתמשים צעירים במצפן הבחירות, בין משתמשים דתיים לחילונים ובין תושבי תל אביב לתושבי ירושלים. דפוס העמדות בכל שש קבוצות המשיבים הוא זהה בדרך כלל: הפריטים נטענים בעקיבות על ממד ביטחוני-דתי חזק ועל ממד כלכלי. בקרב מצביעים דתיים וצעירים יותר אנו מוצאים טענות חזקה יותר על הממד הביטחוני-דתי, ועובדה זו עולה בקנה אחד עם הציפיות התאורטיות שמצביעים צעירים יותר נוטים להיות נציים יותר. מבדיקת הממדיות הבסיסית הקפדנית שלנו לגבי עמדות המצביעים בישראל עולה שכל הפריטים שנכללו בשאלון בנושאי ביטחון ודת נטענים היטב על גורם סמוי אחד. העובדה שאין כמעט חרדים או ערבים ישראלים בקרב משתמשי המצפן עשויה להסביר חלקית את התאימות החזקה כל כך בין נושאים דתיים לבין נושאים ביטחוניים.

סיכום

הקלות שבה יכלו צעירים להשתתף בתרגיל פוליטי זה ונכונותם לעשות כן עשויות לאפשר לנו הצצה אל העתיד לבוא. אם בעבר היו אלו הצעירים שהיו האדישים ביותר לפוליטיקה, אנו רואים כיצד כלי אטרקטיבי עבורם כמו מצפן הבחירות הצליח למשוך את תשומת לבם ולעורר בקרבם רצון להשתתף בהליך

הפוליטי. למהפכה הטכנולוגית הנמשכת בעשרים השנים האחרונות יש ללא ספק תפקיד חשוב בתהליך, אולם במהלך הזמן – ועם חילופי הדורות – יפחת יותר ויותר כוחו של הגורם הטכנולוגי בהסברת ההבדלים בשימוש במצפן בין הצעירים למבוגרים יותר. שאלת המפתח היא: האם אפשר באמצעות כלים מסוגו של מצפן הבחירות לעורר מחדש את העניין בנושא הציבורי – הלוא הוא הפוליטיקה – כך שיושב לו המעמד שהיה לו בדורות הקודמים שבהם השתמשו בטכנולוגיות שונות לחלוטין?

הממצאים שהוצגו כאן מדגימים את חשיבותו העצומה של הנושא הביטחוני ברוב היבטי החיים בישראל. אפשר לראות בביטחון ערך-על המאפיל על שאלות חברתיות וכלכליות, ואפילו על שאלות בתחום הדתי, בין השאר בשל המתאם הגבוה הקיים בקרב אזרחי ישראל בין עמדות מדיניות-ביטחוניות לבין עמדות בענייני דת ומדינה. המאמץ הביטחוני דורש הרבה כל כך מרבים כל כך בישראל, עד שהוא חודר לכל פינה ופינה במערכת.

התייחסותם של הישראלים למיקומם העצמי על גבי המפה המפלגתית נעשית בראש ובראשונה בהתאם להשקפותיהם לגבי המצב הביטחוני ולגבי תהליך השלום. עם זאת ניתוח הנתונים מראה כי לרובם המכריע של הישראלים יש גם עמדות מגובשות בנושאים כלכליים וחברתיים וכי לממד הכלכלי-חברתי יש זכות קיום עצמאית בדפוסי החשיבה של הבוחר הישראלי, נוסף על הביטחון והדת.

הפופולריות העצומה שלה זכה מצפן הבחירות בישראל יכולה להתפרש כשאיפה של האזרחים להבין כיצד רכיבי המערכת מתיישבים עם הדומיננטיות של הנושאים המדיניים-ביטחוניים ברמה הלאומית מצד אחד ועם ההשפעה שיש לסוגיות הכלכליות-חברתיות בחיי היומיום מצד אחר. יש תחושת התלהבות ופליאה לגבי הדרך שבה עניינים אלו משתלבים יחדיו. מתשובותיהם של משתמשי המצפן עולה הרושם של סכנה המרחפת על יציבות המפלגות במערכת, מפני שבכל רגע נתון הן יכולות להיות מוענשות או מתוגמלות. ניתן אפוא לצפות לשינויים משמעותיים בכוחן היחסי של המפלגות השונות, ואף להיעלמותן של מפלגות קיימות ולהופעתן של מפלגות חדשות, אולם עתיד המערכת עצמה נראה מובטח.

נספח

הנוסח המלא של ההיגדים ושל שאלות הרקע (עם אפשרויות התשובה עליהם) כפי שהופיעו במצפן הבחירות הישראלי

1. ההיגדים

30 ההיגדים מחולקים לשלוש קבוצות בהתאם לממדי המחלוקת: חוץ וביטחון (ב); כלכלה, חברה וממשל (כ); דת (ד).

עבור כל אחד מן ההיגדים הוצגו אפשרויות התשובה האלה:

1. מתנגד בהחלט

2. נוטה להתנגד

3. באמצע

4. נוטה להסכים

5. מסכים בהחלט

6. אין דעה

ממוצע*	ההיגדים
2.6	1 בשום תנאי אין לפנות התנחלויות ביהודה ושומרון (ב)
3.0	2 במסגרת הסדר הקבע יש להעביר לפלסטינים את השכונות הערביות במזרח ירושלים (ב)
3.3	3 במסגרת הסכם שלום יש להסכים להקמת מדינה פלסטינית ביהודה, שומרון וחבל עזה (ב)
2.2	4 במסגרת חוזה שלום עם סידורי ביטחון יש להחזיר את רמת הגולן לסוריה (ב)
3.3	5 על ישראל לעשות את מה שטוב בשביל ביטחונה גם במחיר של סכסוך עם הממשל האמריקני (ב)
2.4	6 ממשלת ישראל צריכה לדאוג לכך שהחיים הציבוריים במדינה יתנהלו על פי המסורת הדתית היהודית (ד)
1.9	7 במקרה של סתירה בין ההלכה היהודית לבין עקרונות דמוקרטיים כגון חופש ושוויון יש להעדיף את ההלכה (ד)
4.0	8 יש להנהיג נישואים אזרחיים (נוסף לנישואים דתיים) בישראל (ד)
3.5	9 יש לאפשר פתיחת עסקים ומקומות עבודה בתוך הערים בשבת (ד)

מצפן הבחירות: אפיון המפלגות ועמדות הבוחרים

(המשך)

3.7	10 יש לצמצם את התקציבים לשיבות ולבתי הכנסת (ד)
2.9	11 בקשר למבנה החיים הכלכליים בארץ, גישה קפיטליסטית עדיפה על פני גישה סוציאליסטית (כ)
4.4	12 הממשלה צריכה לדאוג לכך שלכל אדם בישראל תהיה עבודה ורמת חיים סבירה (כ)
2.8	13 יש לצמצם את קצבאות הילדים (כ)
3.3	14 אנשים עם הכנסה גבוהה צריכים לשלם יותר מסים ממה שהם משלמים היום (כ)
4.2	15 יש להרחיב את תקציבי החינוך והבריאות אפילו על חשבון סעיפים אחרים (כ)
3.9	16 המדינה צריכה להתערב כדי למנוע התמוטטות של בנקים וחברות גדולות (כ)
4.2	17 המדינה צריכה לתת רשת ביטחון עבור קרנות הפנסיה, קופות הגמל ותכניות חיסכון ארוכות הטווח של האזרחים (כ)
2.2	18 יש להפסיק את תהליך השלום, אפילו אם נסתכן במלחמה נוספת (ב)
2.8	19 עדיף להתרכז בתהליך השלום מאשר בהגברת העצמה הצבאית (ב)
2.0	20 יש להימנע מפעולות של סיכול ממוקד נגד טרוריסטים פלסטינים בתוך מרכזי אוכלוסייה אזרחית (ב)
3.4	21 אם ייכשלו המאמצים הדיפלומטיים, על ישראל לתקוף צבאית את מתקני הגרעין האיראניים (ב)
2.6	22 צה"ל צריך לכבוש שטחי מפתח ברצועת עזה ולהחזיק בהם לאורך זמן (ב)
3.5	23 יש להרחיב את סמכויות המשטרה לשם ההגנה על הסדר הציבורי (כ)
2.7	24 יש לתת יותר סמכויות לראש הממשלה על חשבון הכנסת (כ)
3.2	25 יש לעבור לשיטת בחירות אזורית-אישית כדי להגדיל את כוחן של המפלגות הגדולות על חשבון המפלגות הקטנות (כ)
2.9	26 יש להבטיח חופש ביטוי גם לאנשים המתבטאים נגד המדינה (כ)
3.1	27 צריכה להיות לבית המשפט העליון סמכות לבטל חוק שחוקקה הכנסת (כ)
3.2	28 יש לאפשר לבג"ץ לדון בכל נושא שמעלים בפניו אזרחי המדינה, כולל עניינים פוליטיים (כ)
3.3	29 ישראל צריכה להפחית את פליטת גזי החממה שלה גם במחיר של סגירת מפעלים ואבדן מקומות עבודה (כ)
2.3	30 יש להמשיך את הבנייה במרכזי הערים גם אם הדבר כרוך בצמצום שטחים ירוקים פתוחים (כ)

* הממוצעים המוצגים בלוח חושבו רק על סמך אפשרויות 1-5 (6=ערך חסר).

2. שאלות הרקע

1. זכר/נקבה
2. שנת לידה
3. בהתחשב בהוצאות של משפחתכם האם אתם מוציאים: הרבה מעל הממוצע, מעט מעל הממוצע, כמו הממוצע, מעט מתחת לממוצע, או הרבה מתחת לממוצע?
4. דת: יהודי/מוסלמי/נוצרי/אחר
5. שמירה על מצוות הדת: חרדי/דת/מסורתי/חילוני
6. מיקום עצמי על רצף שמאל-ימין בן שבע דרגות, כאשר 1 הוא הקצה הימני ו-7 הוא הקצה השמאלי.
7. אילו היו נערכות הבחירות היום, לאיזו מפלגה היית מצביע?

מקורות

אריאן, אשר, ניר אטמור, ויעל הרר, 2006. מדד הדמוקרטיה הישראלית 2006: תמורות במערך המפלגות בישראל – התפוררות או היערכות מחדש? ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

Arian, Asher, and Michal Shamir, 2008. "A Decade Later, the World Had Changed, the Cleavage Structure Remained: Israel 1996–2006", *Party Politics* 14 (6): 685–705.

Dalton, Russell J., 2002. "The Decline of Party Identifications", in: Russell J. Dalton and Martin P. Wattenberg, *Parties without Partisans. Political Change in Advanced Industrial Democracies*, Oxford: Oxford University Press.

Dalton, Russell J., and Mark Gray, 2003. "Expanding the Electoral Market Place", in: Bruce E. Cain, Russell J. Dalton, and Susan E. Scarrow (eds.), *Democracy Transformed? Expanding Political Opportunities in Advanced Industrial Democracies*, Oxford: Oxford University Press.

Dalton, Russell J., and Martin P. Wattenberg, 2002. *Parties without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*, Oxford: Oxford University Press.

- Franklin, Mark N., 2003. *Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition*, Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- , 1992. “The Decline of Cleavage Politics”, in: Mark Franklin, Thomas Mackie, and Henry Valen (eds.), *Electoral Change: Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaiser, Henry F., 1960. “The Application of Electronic Computers to Factor Analysis”, *Educational and Psychological Measurement* 20: 141–151.
- Kitschelt, Herbert, and Staf Hellems, 1990. “The Left-Right Semantics and the New Politics Kaiser Cleavage”, *Comparative Political Studies* 23 (2): 210–238.
- Kleinnijenhuis, Jan, and André Krouwel, 2008. “Simulation of Decision Rules for Party Advice Websites”, Paper presented at the APSA Annual Meeting, Boston.
- Krouwel, André (forthcoming). *Party Transformations in Advanced European Democratic States*, Albany, NY: State University of New York Press.
- Krouwel, André, and Stefaan Fiers, 2008. “From Text to Position. Text-Extraction and Authorization of Party Positions along Dimensions of Political Competition”, Paper read at Voting Advice Applications between Charlatanism and Political Science, 16.5.08, Antwerp.
- Marks, Gary, Liesbet Hooghe, Moira Nelson, and Erica Edwards, 2006. “Party Competition and European Integration in the East and West: Different Structure, Same Causality”, *Comparative Political Studies* 39 (2): 155–175.
- Marks, Gary, Liesbet Hooghe, and Christine Wilson, 2004. “Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration?”, *Comparative Political Studies* 35 (8): 965–989.
- Mokken, Robert J., 1997. “Nonparametric Models for Dichotomous Responses”, in: Wim J. van der Linden and Ronald K. Hambleton (eds.), *Handbook of Modern Item Response Theory*, New York: Springer-Verlag, pp. 351–367.
- , 1971. *A Theory and Procedure of Scale Analysis. With Applications in Political Research*, The Hague: Mouton and Co.

- Mokken, Robert J., and Charles Lewis, 1982. "A Nonparametric Approach to the Analysis of Dichotomous Item Responses", *Applied Psychological Measurement* 6: 417–430.
- Schuur, Wybrandt. H. van, 2003. "Mokken Scale Analysis: Between the Guttman Scale and Schuur Parametric Item Response Theory", *Political Analysis* 11 (2): 139–163.
- Shamir, Michal, and Asher Arian, 1999. "Collective Identity and Electoral Competition in Israel", *American Political Science Review* 93 (2): 265–299.
- Sijtsma, Klaas, and Ivo W. Molenaar, 2002. *Introduction to Nonparametric Item Response Theory*, vol. 5, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Stoll, Heather M., 2005. "Social Cleavages, Political Institutions and Party Systems: Putting Preferences Back into the Fundamental Equation of Politics", Ph.D thesis, Stanford University.
- Thomassen, Jacques, Kees Aarts, and Henk van der Kolk (eds.), 2000. *Politieke veranderingen in Nederland 1971–1998: kiezers en de smalle marges van de politiek*, Den Haag: SDU-Uitgevers.